

KELTAINEN KIRJASTO

MANIAC

Benjamin Labatut

KELTAINEN KIRJASTO

BENJAMÍN LABATUT

Kauhea vihreys (2020, suom. 2023, ensimmäinen laitos
nimellä Maailman kauhea vihreys)
Maniac (2023, suom. 2026)

BENJAMÍN LABATUT

Maniac

Suomentanut

ANTERO TIITTULA

TAMMI
HELSINKI

Lainaukset T. S. Eliotin *Cocktailkutsuista*
ovat suomentaneet E. S. Repo ja Ville Repo.

Kuva Paul Ehrenfestistä s. 39: Wikimedia Commons

Kuva Johnny von Neumannista s. 295: Wikimedia Commons

Kuva Lee Sedolista s. 387: ”Photograph of Lee Sedol” © 2016 Geordie
Wood

Kannen kuvat:

John von Neumannin silmä: Wikimedia Commons, Public domain.

Atomipilvi: tekoäly

Suomentaja kiittää tuesta Taiteen edistämiskeskusta.

Ensimmäinen painos

Englanninkielinen alkuteos *The Maniac* ilmestyi 2023.

Copyright © 2023 ExLibris SPA

C/O Puentes Agency

All rights reserved by and controlled through Puentes Agency
”Hadewijch,” adapted by Eliot Weinberger, from *Angels & Saints*,
copyright ©2020 Eliot Weinberger. Reprinted by permission of New
Directions Publishing Corp.

Suomenkielinen laitos © Antero Tiittula ja Tammi 2026

Tammi on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.

Painettu EU:ssa

ISBN 978-952-04-7560-4

Tuoteturvallisuuteen liittyvät tiedustelut: tuotevastuu@tammi.fi

Juanalle, Julietalle, Kalille ja Pinalle

Näin kuningattaren kultaisessa mekossaan, ja tuo mekko oli täynnä silmiä, ja silmät olivat kaikki läpikuultavia, kuin hurjia liekkejä ja silti kuin kristalleja. Kruunussa hänen päässään oli päälletysten yhtä paljon kruunuja kuin mekossa oli silmiä. Hän tuli luokseni hirvittävän nopeasti, painoi jalalla niskaani ja kirkaisi kammottavalla äänellä: ”Tiedätkö, kuka minä olen?” Ja minä sanoin: ”Kyllä! Kauan olet aiheuttanut minulle tuskaa ja murhetta. Olet sieluni kyky järkeen.”

HAEDEWIJCH BRABANTILAINEN,
1200-LUVULLA ELÄNYT RUNOILIJA JA MYSTIKKO
(LAINAUS ELIOT WEINBERGERIN TEOKSESTA *ANGELS & SAINTS*)

PAUL

eli

Järjenvastainen löytyy

AAMULLA KAHDESKYMMENESVIIDES syyskuuta vuonna 1933 itävaltalainen fyysikko Paul Ehrenfest marssi kasvatustalokseen, jonka professori Jan Waterink oli perustanut Amsterdamiin erityistukea tarvitseville lapsille, ampui viisi-toistavuotiasta poikaansa Vassilya päähän ja suuntasi sitten aseeseen itseensä.

Paul kuoli välittömästi, kun taas downinsyndroomainen Vassily kitui monta tuntia ennen kuin lääkärit, jotka olivat hoitaneet häntä siitä saakka kun hän oli saman vuoden tammikuussa tullut laitokseen, totesivat hänet kuolleeksi. Hän oli päätynyt Amsterdamiin, koska hänen isänsä oli tullut siihen tulokseen, että Saksan sydänmailla Jenassa sijainnut hoitola, jossa hän oli jo melkein vuosikymmenen asunut, ei enää natsien valtaannousun jälkeen ollut turvallinen. Vassily – tai pikemmin Wassik, kuten melkein kaikki häntä kutsuivat – sai lyhyen elämänsä aikana kärsiä vakavista psyykkisistä ja fyysisistä vammoista. Albert Einstein, joka rakasti pojan isää kuin omaa veljeä ja vieraili usein Ehrenfestien kotona Leidenissä, nimitti Wassikia ”kärsivälliseksi pikku mönkeröiseksi”, sillä poika liikkui niin vaivalloisesti ja välillä hänen polviinsa sattui niin, ettei hän voinut seistä. Mutta lapsi ei silloinkaan menettänyt rajattoman oloista kärsivällisyyttään vaan ryömi mattoa pitkin jalat tyhjänpäiväisesti perässä laahautuen ja yritti tällä tavoin

päästä ovelle tervehtimään ”lempisetäänsä”. Wassik vietti suurimman osan elämästään laitoksissa, mutta hän oli silti iloluontoinen lapsi ja lähetti usein vanhemmilleen Leideniin postikortteja, joissa oli viehättäviä saksalaismaisemia, tai hapuilevalla käsialalla kirjoitettuja kirjeitä, joissa kertoi päivittäisestä elämästään, siitä mitä uutta oli oppinut, miten hänen paras kaverinsa oli sairastunut, miten kovasti hän yritti olla kiltti poika juuri niin kuin he olivat opettaneet ja miten rakastunut hän oli ei vain yhteen vaan kahteen tyttöön luokallaan samoin kuin opettajaansa, rouva Gottliebiiin, joka oli lempein ja ihanin ihminen jonka hän oli koskaan tavannut, ja tuo ajatus nosti kyyneleet hänen isänsä silmiin, sillä Paul Ehrenfest oli ennen kaikkea opettaja.

Paul oli pitkin elämänsä kärsinyt äärimmäisestä alakulosta ja lamauttavista masennusjaksoista. Poikansa tavoin hänkin oli ollut heiveröinen lapsi ja sairastellut usein. Silloin kun hän ei pidellyt verta vuotavaa nenäänsä, yskinyt astmakohtauksen kourissa tai haukkonut henkeä pökerryksissä ja hengitys vinkuen paettuaan kiusaajia, jotka vainosivat häntä koulussa – *Siankorva, aasinhäntä, jutsku juoksee vähänlätä!* – hän teeskenteli jotakin muuta vaivaa, kuumetta kenties, flunssaa tai sietämätöntä mahakipua, jotta saisi olla kotona äitinsä hoivissa, turvassa ulkomaailmalta, turvallisesti äidin syliin käpertyneenä, aivan kuin pikku Paul, viidestä veljeksestä nuorin, osaisi jotenkin syvällä sisimmässään aavistaa, että äiti kuolisi, kun hän olisi vasta kymmenen, eikä hänen kaikki aiempi kärsimyksensä olisi kuin vasta pieni aavistus siitä menetyksestä, josta hän ei uskaltanut puhua ääneen, ei itselleen eikä muille, sillä hän pelkäsi, että jos hän sanoisi sen ääneen ja rohkaistuisi pukemaan sen sanoiksi, äidin kuolema rientäisi jotenkin vauh-

dilla hänen luokseen. Niinpä hän pysyi vaitonaisena, pelokkaana ja surullisena kantaen harteillaan taakkaa, jollaista yhdenkään lapsen ei kuuluisi joutua kantamaan, synkkää tietoa, joka vainosi häntä edelleen äidin kuoleman jälkeen ja isän menehdyttyä kuutta vuotta myöhemmin ja joka seuraasi hänen kintereillään kuin kellon kumahdukset aina siihen päivään saakka, jolloin hän riisti oman henkensä viidenkymmenenkolmen vuoden iässä.

Vaikka Paul oli kuinka tuskastunut itseensä ja maailmaan, hän oli perheensä lahjakkain lapsi ja aina luokkansa paras oppilas. Ystävät pitivät hänestä suuresti, luokkatoverit katsoivat häntä ylöspäin ja opettajat arvostivat häntä, mutta mikään ei onnistunut kohentamaan hänen omanarvontuntoaan. Hän ei silti ollut mikään introvertti, päinvastoin hän jakoi auliisti kaiken, minkä oli omaksunut, ilahduttaen kanssaihmissiään upeilla tiedoillaan ja hämmästyttävällä kyvyllään kääntää suunnattoman mutkikkaita ajatuksia sellaisiksi kuviksi ja vertauksiksi, jotka kuka tahansa saattoi ymmärtää, hän näet osasi punoa yhteen käsitteitä erilaisilta aloilta, joita oli omaksunut kasvavista kirjapinoista joilla ruokki kyltymätöntä, sienimäistä älyään. Paul pystyi imeämään ympäriltään kaiken sen enempiä erottelematta. Hänen mielensä oli täysin huokoinen, ja ehkä siitä puuttuikin jokin olennainen kalvo. Hän ei ehkä ollut niinkään kiinnostunut maailmasta, mutta se tulvi hänen tajuntaansa kaikissa lukemattomissa muodoissaan. Kun mikään ei suojannut tältä, Paul tunsi olevansa alaston ja altis kaikelle tiedolle, joka yhtä mittaa virtasi edestakaisin hänen veri-aivoesteensä läpi. Vielä silloinkin kun hän oli saavuttanut tohtorintutkinnon ja noussut arvostetuksi professoriksi perittyään suuren Hendrik Lorentzin teoreettisen fysiikan oppituolin Leidenin yli-

opistossa, Paul säkenöi toden teolla iloa ainoastaan silloin, kun sai antaa itsestään muille, jopa siinä määrin, että, kuten yksi hänen monista rakkaista opiskelijoistaan totesi, ”Ehrenfest jakoi pois kaiken, mikä hänessä oli elävää ja aktiivista”, ja joskus vaikutti jopa siltä, että ”hän antoi pois kaiken, mitä oli koskaan löytänyt tai pannut merkille, rakentamatta sisäänsä minkäänlaista reserviä tai linnaketta”.

Fyysikkona hän ei tehnyt erityisen järjestyttäviä löytöjä, mutta monet mahtavat hahmot kuten Niels Bohr, Paul Dirac ja Wolfgang Pauli arvostivat häntä suuresti. Albert Einstein kirjoitti, että tavattuään Ehrenfestin hänestä tuntui jo parin tunnin kuluttua ”kuin unelmamme ja pyrkimyksemme olisivat toisillemme tarkoitettut”. Nämä ystävät ihailivat hänessä paitsi analyyttisiä ja älyllisiä kykyjä, myös jotakin varsin erilaista, ominaisuutta, joka suuruuksiltaan usein puuttuu: moraalista, luonnetta sekä syvää, voisi jopa sanoa ylitsekäyvää halua ymmärtää, käsittää asioiden ydin. Ehrenfest etsi itsepintaisesti jotakin, mistä hän käytti ilmaisua *der springende Punkt*, ydinkysymys, sillä tuloksen päättely logiikan keinoin ei koskaan riittänyt hänelle: ”Se on kuin tanssisi yhdellä jalalla”, hän tapasi sanoa, ”kun taas olennaisinta on tunnistaa yhteydet, merkitykset ja suhteet joka suunnalla.” Ehrenfestille todellinen ymmärtäminen oli kokonaisvaltainen, ruumiillinen kokemus, ei jotakin mikä tavoitettiin pelkän järjen ja ajattelun avulla. Hän oli ateisti, epäilijä ja skeptikko, jonka vaatimukset totuuden suhteen olivat niin jyrkät, että hän joutui toisinaan kollegoidensa leikinlaskun kohteeksi: vuonna 1932 erään konferenssin päätteeksi, jossa kolme tusinaa Euroopan parasta fyysikkoa olivat kokoontuneet Kööpenhaminan Niels Bohr -instituuttiin, esitettiin Goethen juhluvuoden kunniaksi parodia *Faustista*, ja Ehren-

fest pantiin esittämään suurta oppinutta, Heinrich Faustia itseään, joka ei tahtonut uskoa Wolfgang Paulin näyttölemän Mefistofeleen vakuuttelua neutriinon, vastalöydetyin alkeishiukkasen olemassaolosta. Häntä kutsuttiin fysiikan omak-situnnoksi, ja vaikka tuossa lempinimessä oli kätkeyty piikki, Ehrenfest näet vastusti sinnikkäästi sitä polkua, jonka paitsi fysiikka myös muut luonnontieteet näyttivät 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä valinneen, monet kollegat vierailivat säännöllisesti hänen kodissaan Leidenissä, yliopisto- toa vastapäätä joen toisella puolella ja testasivat ideoitaan häneen ja hänen vaimoonsa, sillä Tatjana Aleksejevna Afanasjeva oli hänkin ansioitunut matemaatikko. Afanasjeva oli toisena kirjoittajana muutamissa Ehrenfestin merkittävimmistä tieteellisistä artikkeleista, myös siinä, joka teki Ehrenfestin alkuaan tunnetuksi (vaikka Afanasjevan uraa se ei juuri edistänyt) ja johti lopulta siihen, että Ehrenfest nimettiin suuresti kunnioitetun Lorentzin työn jatkajaksi: kyseessä oli lyhyt artikkeli tilastollisesta fysiikasta – hänen mento- rinsa, kovaosaisen Ludwig Boltzmannin suosikkiaihe. Boltzmann oli yksi atomihypoteesin vankimmista puolestapuhujista, todellinen uranuurtaja, joka ensimmäisenä havaitsi, millainen rooli todennäköisyydellä on atomien käyttäytymisen ja ominaisuuksien kannalta. Ehrenfestin tavoin myös Boltzmann kärsi suuresti levottoman ja onnettoman elämänsä mittaan, häntä nimittäin piinasivat rajuina puuskinahallitsematon mania ja pohjaton masennus, jonka vaikutusta pahensi se ankara vastustus, jota kollegat kohdistivat hänen vallankumouksellisiin ideoihinsa. Ernst Mach, vankkumaton positivist, joka väitti ettei fyysikoiden pitäisi puhua atomeista muuten kuin teoreettisina rakennelmina – tuohon aikaan niiden olemassaolosta ei nimittäin ollut suorita todis-

teita – ahdisteli ja pilkkasi Boltzmannia lakkaamatta ja keskeytti erään hänen luentonsakin ilkeämielisellä kysymyksellä: ”Oletko koskaan nähnyt sellaista?” Härkä, kuten ystävät kutsuivat jyrkää ja itsepäistä Boltzmannia, ajautui epätoivoon arvostelijoidensa julmuuden vuoksi, ja vaikka hän laati yhden modernin fysiikan perustavista yhtälöistä, tilastollisen tulkinnan termodynamiikan toisesta pääsäännöstä, henkilökohtaisessa elämässään hän ei onnistunut pakenemaan hitaasti mutta alinomaa etenevää mielisairauttaan, joka kasvoi alinomaa samaan tapaan kuin hänen yhtälönsä niin hienosti kuvaama maailmankaikkeuden entropia johtaen peruuttamattomaan sattumanvaraisuuteen ja rappioon. Hän myönsi työtovereilleen elävänsä jatkuvassa pelossa, että saattaisi yhtäkkiä kesken luennon menettää järkensä. Elämänsä loppupuolella hän pystyi tuskin hengittämään astmaltaan, hänen näkökykynsä sumeni siihen pisteeseen, ettei hän pystynyt enää lukemaan, ja päänsäryistä ja migreeneistä tuli niin perin juurin sietämättömiä, että lääkäri käski hänen luopua kokonaan kaikesta tieteellisestä toiminnasta. Syyskuussa 1906 Boltzmann hirttäytyi hotelli Plesissä huoneensa ikkunan pieneen lyhyellä köydellä kesken Dui-nossa, Triesten lähellä vietetyn kesäloman sillä välin kun hänen vaimonsa ja pieni tyttärensä olivat uimassa Adrianmeren tyynessä, turkoosissa vedessä.

Puhu totta, kirjoita selkeästi ja puolusta totuutta loppuun saakka, kuului Boltzmannin henkilökohtainen motto, ja Ehrenfest, hänen oppilaansa, painoi sen sydämeensä. Ehrenfest nautti suurta kunnioitusta lukemattomien huomattavien fyysikoiden keskuudessa, ja se perustui hänen kykyynsä tarkentaa muiden ajatukset teräviksi, tavoittaa niiden perustava olemus ja välittää tämä tieto sellaisella

intohimolla ja tarmolla, että yleisö omaksui hänen näkökantansa kuin lumottuna. ”Hän luennoi mestarin tavoin. Olen tuskin koskaan kuullut kenenkään puhuvan yhtä kiinnostavasti ja etevästi. Hän osaa käytellä merkittäviä lauseita, nasevia huomioita ja dialektiikkaa poikkeuksellisella tavalla. Hän tietää, miten vaikeimmistakin asioista saa tehtyä konkreettisia ja intuitiivisen selkeitä. Matemaattiset perustelut hän osaa kääntää helposti ymmärrettäviksi kuviksi”, kirjoitti suuri saksalainen teoreettisen fysiikan tutkija Arnold Sommerfeld, joka sekä kunnioitti että pelkäsi Ehrenfestiä, jolla oli maine fysiikan suurinkvisiittorina. Paul ei kainostellut osoittaa puutteita muiden perusteluissa, koska samaan armottoman kriittiseen tapaan hän piiskasi itseäänkin. Tuo rooli osoittautui erityisen merkittäväksi mullistavan Solvayn konferenssin aikana 1927, kun klassinen fysiikka ja kvanttimekaniikka ottivat yhteen muuttaen tieteenalan perustaa lähtemättömästi. Ehrenfest toimi välittäjänä kahden suurimman pelurin kesken – Einsteinin, jota kammotti se paino, joka sattumalle, epämääräisyydelle, todennäköisyydelle ja epävarmuudelle oli annettu uudessa kvanttietieteessä, ja Bohrin, joka koetti nostaa perustavanlaatuisesti erilaisen fysiikan atomien sisäisen maailman valtaistuimelle. Yhdessä vaiheessa Ehrenfest astui esiin mekkalan keskellä reilun kolmenkymmenen Nobel-palkitun fyysikon huutaessa toistensa päälle ranskaksi, englanniksi, saksaksi, hollanniksi ja tanskaksi ja raapusti liitutaulelulle Raamatun jakeen: *Herra siellä sekoitti kaiken maan kielen*. Kaikki nauroivat, mutta väittely jatkui kiivaana päiväkausia, ja kvanttimekaniikka selätti lopulta klassisen fysiikan lähestymistavan, vaikka tuntuikin terveän järjen vastaiselta, tai ehkä juuri siksi. Vaikka Ehrenfest oli vakaasti uuden puolella ja

ystävänsä Einsteinia paljon avoimempi vallankumouksellisille periaatteille, joita Bohr, Heisenberg, Born ja Dirac olivat kehittäneet, hän ei päässyt eroon tunteesta, että jokin perustavanlaatuinen raja oli ylitetty ja että paholainen tai ehkä lampun henki oli tunkeutunut fysiikan sieluun, eikä hänen sukupolvensa tai mikään tulevakaan pystyisi sulomaan sitä takaisin lamppuun. Jos atomin sisäisen valtakunnan uutukaisia sääntöjä oli uskominen, mikään maailmassa ei yhtäkkiä ollut enää niin vakaata ja todellista kuin aikaisemmin. ”Kiirastulessa on takuulla oma osastonsa kvanttimekaniikan professoreille!” Ehrenfest kirjoitti Einsteinille palattuun Solvaysta Leideniin, mutta edes tällaiset vitsailuyritykset eivät onnistuneet hidastamaan hänen vajoamistaan synkkään kuiluun, johon hän näytti syöksyvän yhä vain nopeampaa vauhtia eikä vähiten sen oudon suunnan vuoksi, johon hänen arvostettu oppiaineensa oli matkalla, niin täynnä se oli sellaisia loogisia ristiriitoja, epävarmuutta ja häilyvyyttä, joita hän ei enää pystynyt selittämään rakkaille opiskelijoilleen, eihän hän pystynyt ymmärtämään niitä itsekään. Toukokuussa 1931 Ehrenfest tunnusti Niels Bohrille kirjeessään: ”Olen täysin kadottanut kosketukseni teoreettiseen fysiikkaan. En pysty enää lukemaan mitään enkä koe pystyväni saamaan edes vaatimattominta selkoa ajatuksista kirjojen ja artikkelien tulvassa. Ehkei minusta ole enää mihinkään. Jokainen *Zeitschrift für Physik*in tai *Physical Review*’n uusi numero täyttää minut silmittömällä paniikilla. En tiedä yhtikäs mitään!” Bohr kirjoitti takaisin lohduttaen ystävänsä huomauttamalla, ettei ainoastaan Ehrenfest vaan koko fysiikan yhteisö oli ymmällään uusimpien löydösten suhteen, mutta sai ainoastaan pidemmän vastauskirjeen, jossa Ehrenfest valitti, että

hän tunsi olevansa kuin koira, joka oli lopen uupunut juostuaan isäntäänsä kuljettavan raitiovaunun perässä, kunnes se oli kadonnut näkyvistä. Siinä missä jotkut näkivät kvanttivallankumouksen muotoaan muuttavana tulena, joka kipunoi uudenlaisia tuloksia helytmättömällä vauhdilla, Ehrenfest näki lähinnä lamaanusta ja rappiota: ”Ne kauheat abstraktiot! Kaikki se lakkaamaton keskittyminen temppeihin ja tekniikoihin! Matemaattinen vitsaus, joka pyyhkii pois mielikuvituksen voiman!” hän parahti katkerasti opiskelijoilleen Leidenissä. Teoreettisen fysiikan ottama suunta soti täysin hänen periaatteitaan vastaan: todellinen fysiikan intuitio korvautui raa’an laskentavoiman arsenaalilla, ja matemaattisia kaavoja soviteltiin aineen, atomien ja energian tilalle. Ehrenfest vihasi sellaisia kuin John von Neumann, se unkarilainen *Wunderkind*, ja tämän ”hervittäviä matemaattisia aseita ja lukukelvottoman monimutkaista kaava-aparaattia”, samoin kuin hän inhosi mahanpuruja, joita ”Heisenbergin, Bornin, Diracin ja Schrödingerin loputon makkarakoneiden tehdas” hänelle aiheutti. Hän harmitteli nuorempien opiskelijoidensa asennetta, nämä kun ”eivät enää huomanneet, että heidän päänsä oli muutettu releiksi puhelinverkossa, jolla välitettiin ja levitettiin sensaatiomaisia fysiikan viestejä”, eivätkä ymmärtäneet, että melkein kaikkien modernien keksintöjen tavoin matematiikka oli vihamielistä elämälle: ”Se on epäinhimillinen niin kuin kaikki aidosti poholaismaiset koneet ja se tappaa kaikki, joiden selkäydintä ei ole tahdistettu sen rattaiden liikkeeseen.” Hänen jo valmiiksi piinallisesta itsekritiikistään ja alemmuuskompleksistaan tuli täysin sietämättömiä, sillä vaikka hän matematiikkaa taisikin, se ei ollut hänelle yksinkertaista. Hän ei ollut mikään laskukone.

Laskeminen ei ollut hänelle vaivatonta, ja hänen kyvyttömyytensä pysyä ajan hermolla ruokki itsetuhoista juonetta, joka seurasi ja piinasi häntä jatkuvasti, sisäistä ääntä, joka kuiski hänelle ja petti hänet alinomaan. Vuoden 1930 tienoilla hänen kirjeensä ystäville käsittelevät pelkkää kuolemaa ja epätoivoa: ”Minusta tuntuu selvästi, että tuhoan elämäni, ellen onnistu ryhdistäytymään. Joka kerta kun minulla on tilaisuus tutkia tilannettani, näen edessäni eräänlaisen kaaoksen – uhkapeluri tai alkoholisti näkee selvin päin varmasti jotain samankaltaista.” Hänen sisäinen myllerryksensä heijasteli niitä talouden ja politiikan kuohuja, jotka olivat repimässä Eurooppaa kappaleiksi. Paul oli virallisesti tunnustukseton: Itävalta-Unkarin keisarikunnassa juutalaiset eivät saaneet avioitua kristittyjen kanssa, joten niin hän kuin Tatjanakin olivat luopuneet uskonnostaan mennessään naimisiin vuonna 1904. Mutta antisemitismin nostaessa päätään kaikkialla hän alkoi haudata aina vain synkempiä ajatuksia. Vuonna 1933 hän kirjoitti ystävälleen Samuel Goudsmitille makaaberista juonesta, jonka olisi tarkoitus ravistella saksalainen yhteiskunta natsien aikaan saamasta transsista: ”Mitä jos joukko merkittäviä vanhempia juutalaisia tiedemiehiä ja taiteilijoita tekisi kollektiivisen itsemurhan ilman minkäänlaisia vaatimuksia tai vihan osoituksia, jotta saksalaisten omatunto heräisi?” Goudsmit kirjoitti takaisin raivoissaan, kyllästyneenä ystävänsä itsemurhapakkomielteisiin ja kammoksuen tuota täysin mieletöntä ajatusta: ”Joukko kuolleita juutalaisia ei voi tehdä mitään, ja *das teutonische Volk* vain ilahtuisi heidän kuolemastaan.” Kolme päivää ennen kuin Ehrenfest kirjoitti kirjeensä, Hitlerin vasta kaksi kuukautta vanha hallinto oli säätänyt kansallisen ammattivirkamieskunnan palauttamista koskevan

lain, joka saattoi vaaraan kaikki valtion viroissa toimivat juutalaiset, ja Ehrenfest oli vakuuttunut, että ”huomattavan avoin ja huolellisesti suunniteltu ’juutalaisvitsauksen’ kitkeminen Saksan taide- ja tiedepiireistä, oikeuslaitoksesta ja lääketieteestä saavuttaisi pian yhdeksänkymmenen prosentin tehokkuuden”. Viimeisen elinvuotensa aikana hän hyödynsi kontaktejaan ja vaikutusvaltaansa auttaakseen juutalaisia tiedemiehiä löytämään töitä Saksan ulkopuolelta, vaikka oman tulevaisuutensa suhteen hän oli menettänyt kaiken toivon. Hänen ajatuksensa kiersivät raivokasta kehää ja mielessä pyöri usein raha: hänen Leidenin-kotinsa oli pantattu jo moneen kertaan. Hän haikaili panevansa pisteen omalle kärsimykselleen mutta ei sietänyt ajatusta, että vaimo olisi jäänyt yksin hoitamaan Wassik parkaa – Tatjana oli menettänyt kaikki sijoituksensa venäläisiin osakkeisiin ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen jälkimainingeissa – eikä Paul varsinkaan halunnut sälyttää sellaista elinikäistä taakkaa kahdelle vanhimmalle tyttärelleen, Tatjanalle ja Galinkalle, tai vanhimmalle pojalleen, Paul nuoremmalle. Itsemurhafantasiat, jotka olivat siihen asti keskittyneet vain hänen omaan kuolemaansa, laajenivat hänen nuorimpaan lapseensa: ”Ymmärrät varmastikin, etten voi toivoa, että Galinka ja Tanitschka joutuisivat tulevaisuudessa raatamaan vereslihalla vain pitääkseen idioottiveljensä hengissä”, hän kirjoitti Nelly Posthumus Meyjesille, taidehistorioitsijalle, jonka kanssa syttynyt kiihkeä rakkaussuhde toi hänelle hitusen iloa ja onnea mutta myös tulehdutti hänen jo valmiiksi häiriintyneen mielenterveytensä.

Syrjäsuhde alkoi vaimon epäsuoralla luvalla: suhteen alussa Tatjana saattoi jopa käskeä viemään Nellylle terveisiä. Tatjana oli yhtä huolissaan aviomiestänsä uhkaavasta

hermoromahduksesta kuin kaikki muutkin ja ajatteli, että avioliiton ulkopuolinen seikkailu, vaikka riski olikin, saattaisi kenties rauhoittaa miehen mieltä ja irrottaa hänet maanisesta shakin peluusta ja loputtomista harrastuksista – pienoismallilentokoneiden rakentelusta, nyt jo lakastuvasta yrttitarhasta, hylätystä postimerkkikokoelmasta, kotitekoisesta kaukoputkesta, kellariin perustetusta artesaaniolutpanimosta – joihin Ehrenfest upotti aikansa välttäläkseen fysiikantutkimustensa viimeistelemistä sekä pahasti myöhässä olevia artikkeleita, näet pelkkä ajatuskin siitä, että hän istuisi niitä työstämään, syöksi hänet usein paniikkiin. Siihen saakka Tatjana oli ollut kaikki, mitä Paul oli ikinä saattanut toivoa, ja vaikka vaimo oli pitkiä aikoja poissa perheensä luona Venäjällä, heidän liittonsa oli aina ollut onnellinen, sillä se perustui syvään yhteisymmärrykseen ja moniin yhteisiin älyllisiin intresseihin. Tatjana oli ajatusjuoksultaan terävä, ja kaikki Paulin kollegat kunnioittivat ja ihailivat häntä. Paulin rakastaja Nelly oli älykäs hänkin, mutta hänessä oli myös pimeä puoli, joka veti lähes vertoja Ehrenfestin omille kuolemantoiveille, mutta hänellä se näytti olevan täysin hallinnassa. Ehrenfest näki Nellyn ensi kertaa, kun tämä luennoi Teylers Museumissa Haarlemissa: Paul lumoutui naisen älykkyydestä ja kauniista ulkonäöstä ja niin ikään luennon aiheesta, vanhasta pythagoralaisesta myytistä, joka kertoi maailman epäharmoniaasta ja järjenvastaisen löytymisestä, mistä tulikin Ehrenfestille keskeinen pakkomielle hänen viimeisen elinvuotensa ajaksi sekä täydellinen vastinpari hänen kasvaville huolilleen, jotka koskivat natsien nousua Saksassa.

Nellyn mukaan luonnossa oli asioita, jotka ylittivät suhteellisuuden ja joita ei voinut verrata mihinkään muuhun.

BENJAMÍN LABATUT syntyi 1980 Rotterdamissa, varttui Haagissa, Buenos Airesissa ja Limassa ja asuu nykyään Santiagossa Chilessä. Labatut on kirjoittanut useita kiitettyjä teoksia, joista *Kauhea vihreys* (ensipainos nimellä *Maailman kauhea vihreys*) oli ehdolla esimerkiksi vuoden 2021 kansainvälisen Booker-palkinnon saajaksi. *Maniac* on ensimmäinen Labatutin englanniksi kirjoittama kirja ja toinen häneltä suomennettu teos.

Taidokas *Maniac* valaisee synkän kaoottisia perustuksia, joiden varaan tietokoneisiin ja tekoölyyn lujasti luottava nykymaailma on rakennettu. Fiktio ja faktan kudelma on kuin piinaava trilleri, jonka loppua kirjoitamme parhaillaan.

”Benjamín Labatutin kiehtovan romaanin luettuaan tuntee ymmärtävänsä paremmin tekoölyn pioneerien unelmia ja ajatuksia. Tällainen ymmärrys on nykymaailmassa erittäin tervetullutta.”

MATHIEU DENIS, INTERNATIONAL SCIENCE COUNCIL

Päälys: Tuomo Parikka

